

Research Article / Araştırma Makalesi

Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz Örneği: “Faust” Efsanesi

A Comparative Analysis in The Context of Literary Sociology: The “Faust” Myth

Senem Üstün Kaya¹

<https://doi.org/10.38060/kare.1463478>

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi:02 Nisan 2024

Kabul Tarihi:08 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Edebiyat Sosyolojisi
Goethe
Thomas Mann
Faust efsanesi
Karşılaştırmalı Analiz

Article Info

Received:02 April 2024

Accepted:08 May 2024

Keywords:

Literary Sociology
Goethe
Thomas Mann
Faust myth
Comparative Analysis

Atf/Citation: Üstün Kaya, Senem. “Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz Örneği: “Faust” Efsanesi,” *Kare* sayı: 17 (Haziran 2024): 59-70. <https://doi.org/10.38060/kare.1463478>

Öz: Toplumların bilimsel incelenmesi olarak tanımlanan sosyoloji ile edebiyat arasında kayda değer bir ilişki mevcuttur. 20. yüzyıl ile bilimsel bir yöntem olarak kabul edilen edebiyat sosyolojisi (literary sociology) edebi metinlerin anlaşılmasında okuyucuya somut göstergeler sunduğundan zengin bir çalışma kaynağıdır. Toplumun inançları, yazılı veya sözlü kanunları, yaşam tarzı, din olgusu, davranış biçimleri, siyasi hareketliliği, kültürü, dili ve olaylara karşı duygu ve düşünceleri edebiyata yansır ve bu bağlamda, metinleri sosyolojik yöntem ve kuramlar çerçevesinde yorumlamak mümkün olur. Bir edebi eserin sadece yazıldığı dönemi yansıttığı düşünülse de, bazı eserlerin yüzyıllar geçse de okuyucuda aynı etkiyi bırakabileceği olasıdır. Etkileyciliğini yüzyıllardır kaybetmeyen Goethe'nin “Faust” hikâyesi, örneğin, farklı kültürlerde ve farklı dönemlerde tekrar gün yüzüne çıkmakta ve okuyuculara/izleyicilere aynı duyguları yaşatmaktadır. Alman edebiyatında çok kıymetli bir yere sahip olan ve diğer kültürleri de etkileyen Johann Wolfgang von Goethe'nin Alman sözlü anlatımından türeyen Faust (1806-1832) epik şiiri, metinlerarasılık bağlamında, kurgunun farklı dallarında yüzyıllardır canlandırılmaktadır. Evrensel mesajlar içeren Faust trajedisi 20. yüzyılda Thomas Mann'ın Doktor Faustus (1947) romanı ile karşımıza çıkar. Bu karşılaştırmalı analiz için amaç, Aydınlanma Çağı sonrası Romantizm dönemini yansıtan Goethe'nin Faust hikâyesinin nasıl modern dönem Almanyasına uyarlandığını göstermektir. Bu kapsamda, çalışma, hem 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen dönemde gerçekleşen tarihsel olayların Alman toplumu üzerindeki etkisini hem de bu sosyolojik olayların Alman edebiyatındaki “Faust” efsanesine nasıl yansıdığını içermektedir. Çalışmanın karşılaştırmalı analizi ile yüzyıllar geçse de, Goethe ve Mann'ın okuyucularına “insanoğlunun zaafı yüzünden şeytanın oyunları karşısında zayıf olduğu” mesajını benzer şekilde verdikleri sonucuna varılmıştır.

Abstract: There is a significant relationship between sociology, which is defined as the scientific study of societies, and literature. Accepted as a scientific method in the 20th century, literary sociology is a rich study area as it offers concrete indicators to the reader in the comprehension of literary texts. Beliefs, written or oral laws, lifestyle, religious phenomenon, behavioral patterns, political mobility, culture, language and feelings and thoughts of a society towards events are reflected in literature, and in this context, it is possible to interpret the texts within the framework of sociological methods and theories. Although it is believed that a literary work only reflects the period in which it was written, it is possible that some works could enhance the same impact on the reader even after centuries. Goethe's “Faust” story, for instance, has not lost its efficiency for centuries, resurfaces in different cultures and different periods and makes readers/viewers experience the same emotions. Derived from the German oral narration, Johann Wolfgang von Goethe's epic poem Faust (1806-1832), which has a very valuable place in German literature and influenced other cultures, has been revived in different branches of fiction for centuries, in the context of intertextuality. The Faust tragedy, which contains universal messages, appears in the 20th century with Thomas Mann's novel Doctor Faustus (1947). The purpose of this comparative analysis is to show how Goethe's Faust story, reflecting the Romanticism period, followed by the Enlightenment, was adapted to modern Germany. Within this scope, this study involves both the impacts of the historical events that took place in the period from the 19th century to the 20th century on the German society and how these sociological events were reflected on the “Faust” myth in German literature. Based on the comparative analysis of the study, it was concluded that even after centuries, Goethe and Mann gave the message to their readers that “human beings are weak against the devil's tricks because of their weaknesses” in a similar way.

¹ Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, İngilizce Öğretmenliği Programı, efesenem@yahoo.com

Giriş

Edebi bir eserin sadece yazıldığı dönemi ve toplumu yansıttığı düşünülse de, bazı eserlerin yüzyıllar geçse de okuyucuda aynı etkiyi bırakabileceği gerçeğini de unutmamak gerekir. Etkileyciliğini yüzyıllar boyunca kaybetmeyen Goethe'nin "Faust" hikâyesi, örneğin, farklı kültürlerde ve farklı dönemlerde tekrar gün yüzüne çıkmakta ve okuyuculara/izleyicilere aynı duyguları yaşatmaktadır. Faust efsanesinin, disiplinler arası bir kavram olan "Metinlerarasılık" (Intertextualité/ Intertextuality) çalışmalarına uygun bir kaynak olduğu ve içerdiği evrensel mesajlardan dolayı yüzyıllardır sanat, edebiyat ve sinema uyarlaması için tercih edildiği yadsınamaz bir gerçektir. Metinlerarasılık kuramına göre değerlendirilecek olursa ruhunu şeytana satan Faust hikâyesi, öncül sözlü metin olan Alman halk öykülerinden türetilmiş ve kendinden sonraki metinleri etkilemiştir.

Mihail Bakhtin'in "diyalojizm" (dialogism) kuramından doğan "metinlerarasılık" ilk kez terim olarak Julia Kristeva'nın "Word, Dialogue, and Novel" ("Kelime, Diyalog ve Roman") (1980) makalesinde kullanılmıştır. Kristeva (1980), metinler arasındaki ilişkiyi şu şekilde özetler: "her metin, kendi içinde başka metinlerin özümsemesi ve dönüştürülmesidir. Bir bakıma bir alıntılar mozağıdır".² Bakhtin gibi, Kristeva da her metnin başka bir metin ile iç içe olduğunu destekler.³ Yeni bir eserin, parodi, pastiş veya göndergeler aracılığıyla öncül metni (pretext) çağrıştırdığını⁴ savunan önemli isimler Roland Barthes, Genete, Mihail Bakhtin ve Harold Bloom'dur. Bir başka deyişle, metinler birbirlerinden bağımsız ifadeler değil, birbirleriyle kurdukları ilişkiler sonucu anlam kazanır.

20. yüzyıl kuramı olarak kabul edilse de, metinlerarası çalışmalar, Ortaçağ edebiyatından günümüze gelmiştir ve ana metin (main text) öncül metinlerle sarmal bir yapı oluşturarak yeniden üretilmiş olur. Postmodern dönemle birlikte, yazarlar eski metinleri canlandırmak ve tanıtmak adına öncül metinleri dönemin toplumsal, siyasal ve tarihsel değişimlerine uyumlu olarak yeniden şekillendirmektedirler. Metnin merkezine geçen okuyucu, bu bağlamda, öncül metni hatırlayan, iki eser arasındaki bağlantıyı kurabilen ve yorumlayan aktif katılımcıya dönüşür ve yazarın gayesini anlar. Metinlerarasılık kuramı çerçevesinde, öncül eserleri yeniden üreten dünya yazarları, eserlerinde, sosyal, tarihsel, politik, toplumsal ve dini değişimleri de yansıtmış ve evrensel temaları farklı şekillerde aynı amaç için vurgulamışlardır. Toplumsal değişimler ve değişimlerin bireyler üzerindeki etkilerini inceleyen "Edebiyat Sosyolojisi" (literary sociology) de metinlerarası çalışmaların kapsamında bulunmaktadır.

İnsan grupları ile toplumların bilimsel incelenmesi olan sosyoloji⁵, bireylerin birbiriyle ve doğa ile ilişkilerini inceler.⁶ Toplum bilim olarak da adlandırılan ve toplumdaki olayları, ilişkileri ve dönüşümleri araştıran bir bilim dalı olan sosyoloji⁷ ile edebiyat arasında kayda değer bir ilişki bulunur. 20. yüzyıl ile bilimsel bir yöntem olarak kabul edilen edebiyat sosyolojisi okuyucuya farklı bakış açıları sunarak çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Sosyoloji bir toplumdaki insanların etkileşimlerinin incelenmesidir ve edebiyat ise bu etkileşimin kurgulanmasıdır çünkü yazarlar, sosyal etkileşimin muhtemel biçimlerini hayali şekilde betimlerler. Yani edebiyat, sosyolojik anlatım yoluyla sosyal dünyaya ilişkin öngörüler kazandırır ve edebiyat sosyolojisi çalışmaları sayesinde edebi metinler sınırlarından kurtulur ve toplumun aynası olurlar. Georg Lukacs, Mihail M. Bahtin, Robert Escarpit, Theodore W. Adorno, Terry Eagleton, John Hall ve Wendy Griswoold gibi batılı eleştirmenler sayesinde edebiyat sosyolojisi tüm dünyada bir bilim dalı haline gelmiştir.

Nasıl ki edebiyat bir toplumun sosyolojisine ayna tutarsa, sosyoloji de edebi metinlerin analizinde okuyucuya somut göstergeler sunduğundan zengin bir kaynaktır. Toplumun inançları, yazılı veya sözlü kanunları, yaşam tarzı, din olgusu, davranış biçimleri, siyasi hareketliliği, kültürü, dili ve olaylara karşı duygu ve düşünceleri edebiyata yansır ve bu bağlamda, metinleri sosyolojik yöntem ve kuramlar çerçevesinde değerlendirmek mümkün olur. Barındırdığı temalar, karakterler, zaman ve mekân ve yazı üslubu ile her edebî eser, toplumsal bir yansıma olarak kabul edilir ve bu yansımaların yorumlanması ve anlaşılması da sosyoloji sayesinde olur. Sosyologların uzmanlık alanı olan toplumsal

² Julia Kristeva, *Desire in Language*, çev. Thomas Gora, Alice Jardine ve Leon S. Roudiez (Columbia: Columbia University Press, 1980), 66.

³ Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları I* (Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 168.

⁴ Kubilay Aktulum, "Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği," *Biliş, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 85, (2018): 224.

⁵ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 38.

⁶ Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2011), 7.

⁷ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplum Bilimi)* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987), 11.

devinimler⁸ edebiyatçıların için de zengin bir malzemedirler. Edebiyat sosyolojisi aracılığıyla, böylelikle, hem yazarın iç dünyası analiz edilir hem de belirli bir döneme ait toplumsal katmanlar anlaşılır.⁹

Kurgudaki zaman ve mekân, dönem ve toplumu yansıttığından, sosyolojik analizler için özel önem arz etmektedir çünkü toplumun edebiyatı biçimlendirdiği kadar, edebiyat da bir toplumu özgün kılar. Böylece, edebiyat ve sosyoloji bilimleri arasındaki bağın çıkış noktası, edebi eserlerin toplumsal birikimlerin izlerini taşıması ve bu izlerin sosyoloji için değerli kaynak olması vardır.¹⁰ Sapiro, edebiyat sosyolojisini edebi olguları inceleyen bir alan olarak görür ve bu alanın okuyucuya “dünya görüşü” kazandırdığını belirtir.¹¹ Edebiyat ile toplum arasındaki bu yakın ilişkiden dolayı, her edebi eser, bir milletin “günlüğü”¹² ve ya “belge”¹³ niteliğindedir. Bu sebeple, bir edebi metin, yazarı, yazıldığı dönem ve çevre ilişkileri bağlamında okunursa ancak yazarın aktarmak istediği mesaj anlaşılır.

Edebiyat Sosyolojisi çerçevesinde, bu çalışmada, Johann Wolfgang von Goethe'nin *Faust* (1806-1832) şiirini 20. yüzyıl okuyucusu ile buluşturan Thomas Mann'ın *Doktor Faustus* (1947) romanı karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu çalışmanın amacı, farklı yüzyıllarda yazılmış olan ve Alman tarihinde sözlü anlatımdan günümüze kadar gelen “Faust” hikâyesinin toplumsal dönüşümlerden dolayı nasıl değiştiğini göstermektir. Bu kapsamda, çalışma, hem 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki dönemde gerçekleşen tarihsel olayların Alman toplumunu nasıl etkilediğini hem de bu sosyolojik olayların Alman edebiyatında önemli yeri olan “Faust” efsanesine nasıl yansıdığını içermektedir. İki eserin mukayese amaçlı seçilmesinin önemli nedenleri vardır. Birinci olarak, Goethe ve Mann, Alman edebiyatına eserleri ile toplumsal katkı sağlamış önemli iki aydındır. İkinci olarak, eserlerin karşılaştırılması, 1830-1945 tarihleri arasında Almanya toplumunda cereyan eden tarihsel, sosyal ve politik değişimlerinin kurguya nasıl yansıtıldığını göstermektedir. Ayrıca, Aydınlanma Çağından sonraki Alman Romantizm akımındaki bireyin, Birinci Dünya Savaşından sonra Almanyanın yaşadığı değişim ve buhranlarla mücadele eden bireye nasıl dönüştüğü açıklanmaktadır. Son olarak, çalışmanın karşılaştırmalı analizi ile yüzyıllar geçse de, Goethe ve Mann'ın okuyucularına “insanoğlunun zaafları yüzünden şeytanın oyunları karşısında zayıf olduğu” gibi evrensel bir mesaj verdikleri sonucuna varılmıştır. Analiz kısmına geçmeden önce, ilk olarak, eserlerin yazıldığı dönemler ve yazarları hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Tarih boyunca, her kültürde, evren, sonsuzluk, hakikat, yaratılış ve Tanrı olgularına yönelik cevap arayışı özellikle 16. yüzyılda, bilimin ve hümanizmin doğuşu olan Rönesans Dönemi ile gün yüzüne çıkmıştır. 17. yüzyıl Aydınlanma Döneminde (the Enlightenment) insan aklının mutlak güç olduğu savı sayesinde, insanoğlunun sorularına daha rasyonel cevaplar bulunmuştur. Yüzyıl sonra Romantik akım başlangıcı ile de akıl yerini doğa sevgisi, duygular ve Tanrının mutlak güç olduğu teorilerine bırakmıştır. Reformasyon ve Rönesans ile başlayan Aydınlanma çağında akıl mutlak güç olarak kabul edilmiş ve bilim adamları, filozoflar ve düşünürler, doğada gerçekleşen her olgunun rasyonel bir açıklaması olduğu savunmuşlardır. Almanya’da, Gottfried Wilhelm Leibniz, Immanuel Kant, Friedrich Gottlieb Klopstock, Johann Wolfgang von Goethe ve Johann Christoph Friedrich von Schiller gibi önde gelen düşünürler sayesinde Aydınlanma etkisi 18. yüzyılda kayda değer olmuştur. Adorno ve Horkheimer tarafından “bireycilik çağı”¹⁴ olarak tanımlanan Aydınlanma Çağında, her ne kadar, insan aklı üstün kabul edilse de, insan, aynı zamanda, hedonist duygulardan beslenen doyumsuz, bencil, hırslı, açgözlü ve ahlaki değerlerden yoksun bireylerdir.¹⁵

Hristiyanlığın ve kilisenin dayattığı dogmalardan kurtulmayı hedefleyen Almanya’da, Aydınlanma döneminde, mantık ön plana çıkarılmış, mevcut feodal devlet sistem eleştirilmiş ve bireyselleşme önem kazanmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Romantik dışavurumculuk ile de bireylerin herhangi bir otorite olmadan özgürce yaşaması¹⁶ ve bireyin iç dünyası ile dış dünyası (doğa) arasında bir bütünlük olması gerektiği savunulmuştur. İnsan doğasının derinliklerinin önemli olduğu 18. yüzyıl sonlarında ideal olan bireyin iç dünyasını keşfederken dış dünyadan

⁸ Ertuğrul Aydın, “Edebiyat Sosyolojisine Bakışta Türk Edebiyatı” *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildirileri* içinde (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayını, 1999), 11.

⁹ Robert K. Barnhart, *Dictionary of Etymology* (Bronx New York: H. W. Wilson Co. 1988).

¹⁰ Ömer Naci Soykan, *Edebiyat Sosyolojisi: Kuram ve Uygulama* (İstanbul: Dönence Yayınları, 2009), 57.

¹¹ Gisele Sapiro, *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ertuğrul Cenk Gürçan (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2019), 20.

¹² Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, çev. Tuncay Birkan (Ankara: Metis Yayınları, 1998), 76.

¹³ Şaban Sağlık, “Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi” *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* içinde, ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 260.

¹⁴ Theodor Adorno ve Max Horkheimer, *Sosyolojik Açılımlar*, çev. M. Sezai Durgun ve Adnan Gümüş (İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2015), 53.

¹⁵ Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan (Ankara: Metis Yayıncılık, 2015).

¹⁶ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2104), 557-558.

kaynaklı sorunlarla da savaşılabilmesi ve doğayla içiçe kalmayı başarıp olgunlaşmasıdır.¹⁷ Schiller, Herder ve Goethe başta olma üzere birçok Alman entelektüel de bu görüşü desteklemiş ve insanın toplum için ahlaki bir sorumluluk sahibi olduğunda ancak gelişebileceğini savunmuşlardır.

Fransız İhtilali (1789) ile tüm dünyada ve Almanya'da, 19. yüzyıl başında, birçok devlet feodal sisteme karşı çıkmıştır. Bu dönemde, Napolyon'un istilasıyla Almanya'da hem milliyetçilik duygusu artmış hem de bireysellik amaç olmuştur. Aydınlanma dönemindeki akıl ve rasyonelizmin aksine, Alman Romantizminde, akıldışı, mistik ve gizemli olan önem kazanmıştır¹⁸ ve insanı düzeltmenin, toplumu düzeltmekle olabileceğine inanılmıştır.¹⁹ Bu savı en güzel yansıtan 19. yüzyıl Alman Romantizminin mihenk taşlarından biri de, şüphesiz, Goethe'nin *Faust* trajedisidir. İnsanın rasyonel akıl ve zaafı arasındaki düalizmine örnek olan *Faust*, yayınlandığı tarihten itibaren dünya edebiyatı e kültüründe en fazla uyarlanan hikâyedir.²⁰ Dış dünyanın bireyin üzerinde bir rolünün olmadığı düşüncesi sonucu, 20. yüzyıl Alman felsefesi ve edebiyatında iç dünyanın önemi ön plana çıkmıştır. Nietzsche ve Freud'un teorileri, savaşlar ve kapitalist sistem gerçek hayatta ve kurguda toplumlardaki dönüşümlerde etkili olmuştur. Prenslüklerden oluşan Almanya'da demokratik bir cumhuriyet kurulmasına yönelik geniş bir hareket başlamıştır ve bireysellik kolektif bilincin önüne geçmiştir. 20 yüzyıl ile başlayan modern dönem ve sonrasında ise, insanoğlu, savaşlar ve değişen küresel gerçekler sonucu ümitsiz, bencil, pasif ve tüketici olarak tasvir edilmektedir. Bu tarihsel, sosyolojik, toplumsal, politik ve kültürel değişimler Alman halkı üzerinde birçok etki bırakmış ve Alman edebiyatının önde gelen yazarların eserleri tarihsel belge niteliği kazanmıştır. Edebiyat sosyolojisi kapsamında, bu bağlamda, bu geçiş dönemindeki eserlerin incelenmesi araştırmacılar için zengin birer kaynak niteliğindedirler.

Alman edebiyatının "Altın Çağı" olarak adlandırılan dönem, "Goethe Çağı" (Goethezeit) olarak da adlandırılmaktadır.²¹ Aydınlanma dönemine tepki olarak doğan Romantizm ve "Yeni Hümanizm" (Neuhumanismus) akımının önemli temsilcilerinden biri olan Goethe'nin hiç kuşkusuz en önemli yapıtı modern bireycilik²² trajedisini anlattığı şiirsel oyunu *Faust* (1806-1832) eseridir. Faust iki büyük bölümden oluşur. Aydınlanma Çağı, Fransız İhtilali, sanayi devrimi ve devlet yapılarındaki değişiklikler sonucu Goethe'nin hikâyesi, Alman edebiyatının Romantizm döneminden klasisizme geçişi olarak kabul edilir. Christopher Marlowe'un *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus* (1604) eseri ve Alman halk anlatılarından etkilenen Goethe, Alman edebiyatına Faust hikâyesini kazandırmıştır. Trajedinin hikâyesinde bahsi geçen Faustus'un Almanya'da yaşamış Magister Georgius Sabellicus, Faustus (Georg ya da Johann Faustus) olarak tanınan büyücülük ve sihribazlığa merak salan bir doktor olduğuna inanılır. Faustus, hırslarından dolayı şeytana ruhunu satmış²³ ve 1541 yılında Württemberg'in bir köyünde acılar içinde ölmüştür:

Georg ya da Johann Faustus'un gerçek bir tarihi şahsiyet olup, 1480'li yıllarda Almanya'nın Knittingen şehrinde doğduğu rivayet edilir. Ve bu kişinin 1532'den 1536'ya kadar Rheinland ve Aşağı Frankonya'da tıbbi simya ve kehanet uygulamalarını başarıyla uyguladığına inanılır. 1540 veya 1541 yılında Württemberg'in bir köyünde öldüğü belirtilmektedir.²⁴

[Georg or Johann Faustus, a real historical personage, who was reported to be born at Knittlingen in Germany around the 1480's. And it is believed that from 1532 to 1536 this person practiced medical alchemy and soothsaying in the Rhineland and Lower Franconia with success; and he is reported to have died in 1540 or 1541 in a village in Württemberg]

Dinin önemini vurgulayan bu hikâye dilden dile dolaşır ve Goethe'nin eserine konu olur ve zaman içerisinde toplumlar ve inançlar değişse de, farklı şekilde ele alınan Faust trajedisi her kültürde ortak bir tema barındırır: "insanoğlunun zaafı ve doyumsuzluğu".

Faust, akademik uğraşları olan, teoloji ile ilgilenen ve meraklı bir fizikçidir ancak kendini büyücülüğe verir çünkü

¹⁷ Jürgen Jacobs ve Markus Krause, *Der deutsche Bildungsroman, Gattungsgeschichte vom 18. bis zum 20. Jahrhundert* (Verlag: Beck Muenchen, 1989), 45-46.

¹⁸ Gerhart Mayer, *Der deutsche Bildungsroman* (Verlag: Weimar, 1994), 62.

¹⁹ Horst Ludwig, *Malerei der Gründerzeit* (München: Hirmer, 1977).

²⁰ Jeffrey Burton Russell, *Mephistopheles/ Modern Dünyada Şeytan* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001), 174.

²¹ Georg Lukacs, *Goethe ve Çağı*, çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011).

²² Ian Watt, *Modern Bireyciliğin Mitleri*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016), 258.

²³ Noel L. Brann, *Trithemius and Magical Theology. A Chapter in the Controversy over Occult Studies in Early Modern Europe* (NY: State University of New York), 65.

²⁴ Stuart Atkins, "Motif in Literature: The Faust Theme" in *Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas*, ed. Cyrus Hamlin (New York: Norton, 2001), 573.

“evreni en içinden kavrayan gücü”²⁵ öğrenmeyi ister ve kendini “Tanrı’nın sureti”²⁶ olarak görür. Faust’un isyanı ölümlü olmasınadır ve bu sebeple, ölümsüz Tanrı’ya ve onun yarattığı doğaya meydan okur. Bu meydan okuma ve sonsuz bilgi karşılığında ruhunu şeytana satmayı kabul eder. Aydınlanma döneminin topluma getirdiği akıl, rasyonel düşünce ve metafiziğin üstünlüğü olgusundan sıkılmış olan Faust, bencil ve açgözlü bir birey olarak kendini dünyevi zevklere yönelir: “Akıl ve sağduyu, fazla beceri göstermeye gerek kalmadan da kendisini ifade edebilir”.²⁷ Ancak, kendi zaaflarının farkındadır: “Bir kez olsun doyurulmuş halde tembellik yatağına uzanabilsem, ölümü hiç dert etmem!”²⁸ Mefisto sayesinde otuz yıl gençleşir ve inançlı ve masum Margaret (Gretchen) onun tuzağına düşer. Faust, ihtirasları yüzünden hem Gretchen’i hem de onun ailesini yok eder ve geniş toprak sahibi bir soylu olarak mitolojik kahraman Helena ile evlenir. Goethe döneminde aralarında anlaşamayan birçok prenslikler ulusal birliğe zarar vermiş²⁹ ve Almanya’nın diğer ülkelerden geri kalmasına sebep olmuşlardır. Eserde, Faust, Mefisto’nun yardımı ile iç kargaşanın sona ermesini sağlar ve ödüllendirilir. Ancak, malvarlığına rağmen kapitalist, doyumsuz ve bencil bir bireydir. Yaşlı bir çiftte ait bahçedeki ıhlamur ağaçlarını manzarasını bozdukları bahanesiyle yaktırır ve evlerinden zorla çıkarılan çiftin ölümlerine sebep olur.

Eserin sonlarına doğru pişman olan Goethe hatasını kabul eder: “Büyücülükten büsbütün vazgeçip büyücü sözlerini tamamen unutmuş olsaydım! Ey doğa, senin karşında sadece bir insan olarak bulunabilseydim! O zaman insan olmak için çaba harcamaya değerdin”³⁰ ve Tanrı’ya yaklaşır: “En değerli kılavuz, Tanrı sözüdür”.³¹ Bu epifani sahnesinden sonra okuyucu Tanrı’nın affediciliğine ve şefkatine tanıklık eder. Böylece, Goethe, insanın zaaflarından dolayı hata yapabileceğini ancak Tanrı’nın insanın iyiliklerinden dolayı hataları affedebileceğini vurgular. İnsanın ruhundaki dualizmi yansıtan Goethe’nin anti-kahramanı hem evrenin ve yaradılışın sırlarını öğrenmek ister hem de dünyevi zevklerden vazgeçemez. Ancak, hikâyede şeytan sadece Faust’un ruhuna göz diken kötü bir yaratık olarak lanse edilmez, o aynı zamanda, insana iyi ve kötü arasında seçim yapma hakkının olduğunu hatırlatır. Tanrı ile Mefisto arasındaki diyalog bireyin seçim yapma özgürlüğüne güzel bir örnektir:

TANRI: O bana şimdi akli karışmış bir halde hizmet ediyorsa da onu yakında duruluğuna kavuşuracağım. Bahçıvan bilir ki fidan yeşerirse, gelecek yıllar onu çiçek vemye süsleyecektir.

MEFİSTO: Nesine iddiaya girersiniz? Onu, usulca kendi yoluma yöneltme iznini bana verirseniz, iddiayı yitirirsiniz.

TANRI: O, dünyada var oldukça bu işten alıkonulmayacaksınız. İnsan araştırıp çalıştığı sürece yanılabilir... Onu sana bırakıyorum. O ruhu asıl kaynağından çek, tutabilirsen, kendi yoluna sürükle. Sonunda iyi bir insanın belirsiz çabalarıyla doğru yolu bulabileceğini itirafa zorunlu kal.³²

Goethe, bu diyalog yolu ile okuyucuya insanı Tanrı’ya yaklaştıran iyiyi farkedebilen akli ve sezgileri olduğunu aktarmak ister:

Tanrı onu dürtükleyerek ve huzurunu bozarak monoton hayatın insanı tembelleştirmesini engelleyecektir. Bunun sonucunda insan harekete geçecek, amaçlar edinecek ve bunlara ulaşabilmek için gayret sarf ederek, çaba gösterecektir. Yani şeytan burada insanı doğru yoldan çıkarıp kendi kötü yoluna sürüklemek isterken onun aslında Tanrı’ya yaklaşmasını sağlamış olacaktır.”³³

Alman Romantizm anlayışında var olan bilginin sabit olmadığı ve değişkenliği³⁴ savı ile Goethe, doğayı anlamanın insan zihnindeki evrene dair tüm soruları da yorumlamaya yardımcı olacağını Faust’un sözleri ile okuyucuya iletir: “Ey sonsuz tabiat, seni nerenden tutarak tanıyayım?”.³⁵ Ancak, bilgiye açlığı kibri ve doyumsuzluğu yüzünden engellenir: “Kendisini sadece melekten üstün görmeyip, gücünü tabiatın damarlarına uygulamaya çalışan ve yaratıcı bir Tanrı

²⁵ Johann Wolfgang von Goethe. *Faust*, çev. Celal Öner (İstanbul: Oda Yayınları, 2001), 15.

²⁶ Goethe, *Faust*, 19.

²⁷ Goethe, 20.

²⁸ Goethe, 46.

²⁹ Lukacs, *Goethe ve Çağı*, 192.

³⁰ Goethe, 287.

³¹ Goethe, 289.

³² Goethe, 13-14.

³³ Nedret Pınar, “1900-1983 Yılları Arasında Türkçe’ de Goethe ve Faust Tercüme Üzerinde bir İnceleme” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984), 142.

³⁴ Bkz. Ömer Faik Anlı, “Çağdaş Dil Felsefesinin ve Erken Alman Romantizminin Anti Temelcilik Anlayışlarının Karşılaştırılması,” *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 13, (2012): 172.

³⁵ Goethe, 20.

olmaya heveslenerek gururlanan ben acaba nasıl cezalandırılmalıyım? Aslında sana benzemek gibi bir gurura kapılmamalıyım".³⁶ Mefisto'nun özetlediği gibi Faust'un trajedisinin sebebi Tanrısal olana karşı çıkma, kibir ve insanoğlunun ortak doyumsuzluğudur: "Hiçbir zevk onu doyurmaz, hiç bir mutluluk ona yetmez".³⁷ Ancak, kaçınılmaz sona doğru, Faust başka insanlar için iyilik yapmaya karar verir ve ölmeden önce ülkedeki insanların mutluluğu için bataklığı kurutmak ister ve sahip olduğu toprakları halka bağışlar. Evrenin gerçek sırrının iyilik yapmak olduğunu anlayan ve bireysellikten kurtulan Faust'u, yazar, eserin sonunda mezarından göğe bebek olarak yükselirken Hz. İsa ile özdeşleştirir ve Faust'un Tanrı tarafından affedildiği izlenimini verir.³⁸ Meleklerin Faust'u göğe aldıkları sahnede Goethe son mesajını Melekler yoluyla iletir: "Bir amaç için çaba harcamayı, mutluluğa kavuşturabiliriz... Onu bir bebek halinde sevinçle aramıza alıyoruz. Demek ki bize bir melek emanet ediliyor".³⁹

Alman Ortaçağ masallarından gelen, hırslarından dolayı ruhunu şeytana satan zeki bir adamın hikâyesi 1947 yılında Thomas Mann Doktor *Faustus* romanı modern dönem okuyucusu ile buluşur. "Goethe'nin yapıtlarını, kendi yapıtlarında, konu bulmada örnek olarak kullandığı"⁴⁰ ifade edilir. *Doktor Faustus (Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde erzählt von einem Freunde) (Doctor Faustus: The Life of the German Composer Adrian Leverkühn, Told by a Friend)* romanı "Saale kıyısı boyunca varlık gösteren şeykin"⁴¹ müzisyen Andreas Leverkühn'ün biyografisidir. Romanda, dahi bir besteci olan ana karakterin ölümsüz bir müzisyenin olmak adına şeytanla yaptığı anlaşmanın doğurduğu trajedi anlatılır. Teoloji eğitimi almış ama müziği tercih etmiş olan Adrian'ı şeytan, Leipzig'de bir geneleve götürür ve Esmeralda ile tanışır. Fahışeden frengi kapan Leverkühn, Faust müzikali için bestesini tamamlar ama sonunda ölür. Thomas Mann, Alman ulusunu şeytan tarafından kandırılan Leverkühn ile özdeşleştirir ve hikâyeyi bestecinin en iyi dostu Filolog Serenus Zeitblom anlatır. Zeitblom, Adrian Leverkühn'ün eğitim yıllarından 1940'da ölümüne kadar ki süreyi anlatırken tarihsel sürecin Almanya halkı üzerindeki etkisini yansıtır.

Faust trajedisinde, 19. yüzyıl Almanya'sındaki Aydınlanma Çağı ve Romantik akım düalizmini ve toplumsal, siyasal ve tarihsel süreci yansıtan Goethe'nin eseri Mann tarafından 20. yüzyıldaki radikal değişimler, insana bakış açısı ve modern insanın yaşam sancuları üzerine kurulmuştur. Goethe'nin Faust'undan farklı olarak, Adrian, doğüstü güç sahibi olmak yerine, bir müzik dehası olarak "dünyada şöhret kazanmak"⁴² için şeytanla anlaşır ve 24 yıl başarılı bir müzisyen olarak geçirir: "Öyle bir zamandayız ki, doğru adımlarla, inançla ve sadelikle hiçbir şekilde bir yere varılamıyor. Şeytan'ın yardımı olmaksızın, kazanın altında cehennem ateşi yanmaksızın sanat yapmak imkânsızdır".⁴³ Adrian, şeytana kanmış olmasını bu şekilde açıklarken aslında kendi zaafını da kabul eder.

Goethe'nin şiiri ve Mann'ın romanında, en önemli ortak motif "düalizm" olgusudur. Batı dünyasında ve Almanya'da "akıl çağı" olarak kabul edilen Aydınlanma Çağının etkisi sürerken yazılan *Faust* şiirinde bilimi herşeyden üstün tutan zihniyet eleştirilir. Romantik akımın ilk örneklerinden olduğu için de Goethe'nin misyonu bireyin akli ile inancının bir bütünlük içinde olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Tanrı'dan uzaklaşan ve evrenin sınırlarını sihir ve büyüde arayan Faust'un asıl trajedisinin sebebi bu bütünlüğü sağlayamamasıdır. Faust gibi Mann'ın Adrian'ı da eserin başında teoloji eğitimi alan ve bilim adamı olması beklenen Adrian "[İ]lgi ve merak"⁴⁴ yüzünden akli ve arzuları arasında ikilemler yaşar ve müziğin sihrine kapılır. Bu seçimi Adrian şu şekilde açıklar: "müzik, teoloji ile o çok eğlenceli bulduğum matematik arasında büyü bir bağ".⁴⁵ Üstelik Adrian akıl ve sihir arasında bir bağ olduğunu şu şekilde özetler: "Akıl ve büyü... Bilgelik ve keramet deddiğimiz şeylerde sık sık bir araya gelir".⁴⁶ Teoloji ve bilim arasındaki çatışma düalizme sebep olur gibi gözükse de, aslında her iki eserde de din ve aklın ayrılmaz bir bütün olduğu savı ön plandadır. Adrian bu çelişkiyi şu şekilde özetler:

³⁶ Goethe, 261.

³⁷ Goethe, 291.

³⁸ Burhanettin Batman, *Goethe Faust İkinci Kısımın Tahlil ve Tefsiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1949), 3.

³⁹ Goethe, 299.

⁴⁰ Gamze Nur Bayer, *Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ile Thomas Mann'ın Buddenbrooks Adlı Romanlarında Aile ve Toplum Eleştirisi* (İstanbul: Salkımsöğüt Yayınları, 2012), 10.

⁴¹ Thomas Mann, *Doktor Faustus*, çev. Zehra Kurttekin (İstanbul: Can Yayınları, 2022), 22.

⁴² Mann, *Doktor Faustus*, 719.

⁴³ Mann, 723.

⁴⁴ Mann, 107.

⁴⁵ Mann, 193.

⁴⁶ Mann, 284.

Teolojinin de işaret ettiği gibi, bir zamanların simyacıların ve kara büyücülerin laboratuvar çalışmalarıyla, onların bitmez tükenmez çabalarıyla ortak bir yanı var ama aynı zamanda özgürleşme ve dinden dönüşle de... Ama bu dönme, inançtan kopma anlamına gelmez, bu mümkün değildir. Söz konusu olan, inanç için de bir dönme durumu; inancın bir parçası, bir eylemi olarak... Her şey Tanrı'yla mümkündür; en çok da onun yanından ayrılmak.⁴⁷

Mann'ın romanında gelişen teknolojinin modern dünyadaki bireyin hayatındaki etkilerinden bahsedilirken, aklın getirdiği yenilikler Tanrı'dan uzaklaşma olarak yorumlanmıştır. Adrian'ın yaşadığı düalizm, Almanya'nın içinde bulunduğu çelişkiler dönemini sembolize eder: "Almanlar... çift yönlü ve olmaması gerektiği kadar karmaşık bir düşünce tarzına sahip... Her şey birbirine giriyoy; özgürlük ile soyluluğu, idealizm ile doğa çocuğu olmayı aynı kefeye koyabileceklerini sanıyorlar".⁴⁸ Bu sebeple, geleneksel değerlerle modern dünyanın birleşiminin ideal bir Almanya olacağını savunan yazar, okuyucuya mesajını Zeitblom aracılığıyla verir: "Geçmiş ve gelecek, ileriye dönük olanla geriye dönük olan şeyler her zaman bir aradadır. Bu da hayatın müphemliğine delalet eder".⁴⁹ Aklın yarattığı teknik gelişme ve medeni kültür insana zarar vermeye başlamıştır ve Aydınlanma döneminde öne çıkan "akıl" artık insanın düşmanı olur: "Tanrı'nın zavallı kullarının çaresizlik içinde ne yapacağını bilememesi zamanın suçu. Birileri bunu aşmak, bir atılım yapmak üzere misafir olarak iblisi davet etmişse eğer, ruhunu günaha teslim etmişse, zamanın günahını kendi sırtına yüklenir ve lanetlenir".⁵⁰

Teoloji kavramı Mann'ın *Faustus* romanında Lüterci (Luther) bir anlayışta yansıtılır. 16. yüzyıl Alman topraklarında Batı kilisesinde değişiklik başlatan önemli bir teolog olan Martin Luther'e göre birey iyi işler yaparak günahlarından kurtulabilir ve herkes "mutlak bir güç" izin verdiği sürece güce sahiptir.⁵¹ Tanrı'nın inayeti herşeyden üstündür ve kurtuluş bu inayete gerçekleşir: "İşler bir adamı inanan bir kimse yapmadığı gibi, erdemli de yapmaz. Anack iman bir adamı inanan ve erdemli yapar; böylece iman iyi işler ortaya çıkarır"⁵² ve kurtuluş Tanrı'nın inayeti ile olur. İsa'nın çarmıha gerilişi ile kazanılan savaşı, birey iyiliği ile şeytana karşı kazanacaktır.⁵³ Goethe ve Mann'ın eserleri, bu bağlamda, vicdan, akıl ve arzular arasında mücadele eden insanın Tanrı'ya yaklaşarak huzura erebileceği gibi evrensel bir mesaj ile biter.

Goethe'nin Faust eserindeki teoloji ve bilim arasındaki ikilem hem iç hem de dış çatışmaya sebep olur. Din bilim olan telojide, hemen hemen her kültürde, mutlak güç ve gerçek varlık olan Tanrı hakkında onun bildirdiği kadarıyla yetinir insan. Bilim ve din ayrı olgular olarak düşünülse de, ikisinin de insanoğlunun kurtuluşu için gerekli olduğu bir gerçektir. Rönesans ve Reform dönemlerinin getirdiği coğrafi keşifler, teknolojik ilerlemeler, sanayileşme ve bilimsel değişimler sonucu, geleneksel Hristiyan öğretileri bilim karşısında güçsüzleşmiştir. Ancak, Romantizm akımı ile Batı edebiyatında ve Alman edebiyatında, dinin bilimden ayrı düşünülemeyeceği ve insanın iyi ve kötü arasındaki farkı bu iki ilim sayesinde bulacağına inanılmıştır. Böylece, Goethe'nin *Faust* eserinin altta yatan mesajı da Tanrı'nın yarattığı tabiat, aklın bulduğu bilimsel gelişmeler ve dinin temeli olan vicdan üçlüsü sayesinde insanın azaptan kurtulabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Yinger tarafından da özetlendiği gibi din ve bilim birbirleriyle uyum içinde olabilir, birbirlerinden tamamen ayrı olabilir, çatışma esnasında "yüce gerçek" olan tanrı ve din olgusu bilimden üstün gelebilir veya bilime ters düşen dini dogmalar reddedilebilir.⁵⁴ Yinger'in kategorilerinin hepsi Faust efsanesinin yorumlanmasında geçerlidir. Goethe'nin Faust eserindeki teoloji ve bilim arasındaki ikilem hem iç hem de dış çatışmaya sebep olur. Din ve bilim arasında kalan kahraman çareyi büyüde arasa da, sonunda mutlak güç olan Tanrı'ya affedilmek için sığınır. Aynı şekilde Mann'ın Adrian karakteri iç çatışma olarak akli ve arzuları arasında kalmıştır. Eserdeki dış çatışmanın sebebi ise Almanya'nın maddi ve manevi büyük kayıplar verdiği "kanlı bir dünya faciası"⁵⁵ olan Birinci Dünya Savaşıdır:

Savaş başlamıştı. Uzun süredir Avrupa'nın üzerinde bekleyen felaket patlak vermiş, her şeyi önceden hesaplanmış, alıştırması yapılmış, disipline edilmiş bir hareakt suretinde şehirlerimizi kasıp kavuruyor, insanların kafalarında ve yüreklerinde huşu

⁴⁷ Mann, 193.

⁴⁸ Mann, 128.

⁴⁹ Mann, 284.

⁵⁰ Mann, 723.

⁵¹ Gerhard Ebeling, *Luther: An Introduction to His Thought*, çev. Richard A. Wilson (London: Collins, 1970).

⁵² Martin Luther, *Selections from His Writings* (Germany: Anchor Books, 1961), 70.

⁵³ Paul Althaus, *The Theology of Martin Luther*, çev. Robert C. Schultz (USA: Fortress Press, 1989), 215.

⁵⁴ John Milton Yinger, *Religion, Society and Individual* (London: Macmillan, 1954), 37.

⁵⁵ Mann, 439.

olarak, coşkunkluk olarak bir acil durum heyecanı, bir kader anı duygusallığı, kudret hissi ve fedakârlık biçiminde esiyordu".⁵⁶

Roman boyunca, teknolojinin getirdiği olumsuzluklar⁵⁷ ve Nazilerin sebep olduğu insanlık suçunun "bütün çiplaklığıyla dünyanın gözleri önüne seril[di] mesi... Alman dünyasının, Alman ruhunun, Alman düşüncesinin, Alman sözünün yara aldığı"⁵⁸ gerçeği vardır. Yıkıcı savaşın tedirginliği ve felaketin gelişi romanda Zeitblom tarafından şu şekilde aktarılır: "Almanya'nın içinde bulunduğu çıkmazda, moral olarak yalnızlaşmasının, resmen dışlanmasının, dünyanın onun gücü ve savaşa hazır olma üstünlüğü karşısında kapıldığı korkunun payı olduğunu anlayabiliyor, hissediyordum".⁵⁹ Ayrıca, Zeitblom Almanya'nın durumunu eserin ilerleyen kısımlarında şu şekilde anlatır: "Hakkında yazmakta olduğum zamanlar, biz Almanlar için devletin yıkıldığı, kapitülasyonların, tükenmişliğin getirdiği ayaklanmaların baş gösterdiği, çaresizlik içinde yabancıların eline düşmüş olduğumuz zamanlar".⁶⁰ Bu süreç zarfında, Fransa'nın istilası gerçekleşir ve sonuçta Almanya hem yıkık hem de umutsuz bir topluma dönüşür.

Romanda, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ağır yenilgiden sonra, Almanya'nın kurtuluşu Hitler'de araması ve "barbarlığa yenik düşmesi"⁶¹ durumu Adrian'ın şeytana sığınması ile özdeşleşir. Bu anlaşmanın sonucu hem Almanya hem de Adrian için yıkım anlamına gelir. Mann, Adrian'ın şeytan yüzünden kötüye giden kaderini, Almanya'nın Hitler yönetiminden dolayı yaşadığı suç ve çöküş ile özdeşleştirir:

Bizim türümüzde bir halk için maneviyat her zaman ön plandadır ve esas motive eden budur. Politik eylem ikinci sırada gelir. (...) Kaderin bizi görevlendirdiği dünya gücü olma atılımımız, ta derinlerden gelmektedir; Dünya karşısında şahlanmışız, bilincinde olmaktan acı duyduğumuz yalnızlığımızdandır; imparatorluğun kurulduğu günden beri dünya ekonomisiyle aramızdaki en güçlü bağlar bile bu yalnızlığı giderememiştir. Acı olan, aslında bir özlemin, berababerlik için duyduğumuz açlığın, savaşa yönelik ampirik bir duygu olarak tezahür etmesidir.⁶²

Alman kültürünü sarsan kültür krizlerine de değinen Zeitblom dönemi şu şekilde yorumlar: "Bir çağın bitişini hissetmek. Sadece ondokuzuncu yüzyılı çevreyelen değil aynı zamanda, burjuva humanizminin, özgürlüğün doğuşunun, bireyin kurtuluşunun, skolastik bağlarının çözülüşünün gerçekleştiği çağların bitişini".⁶³

Dış dünyada meydana gelen çatışma ve savaş, Adrian karakterinin iç çatışmasına da sebep olur. Nietzsche'nin "nihilizm" felsefesinde yer alan insan yaşamının anlamsızlığı, bireyin gayesizliği⁶⁴ ve modern bireyin sancıları, Adrian Leverküh'nün üzerinden anlatır.⁶⁵ Ancak Zeitbolm'un açıkladığı gibi, insanlığı azaptan kurtaracak tek şey "iyilik"⁶⁶ olarak yansıtılır:

Bizim türümüzde bir halk için maneviyat her zaman ön plandadır ve esas motive eden budur. Politik eylem ikinci sırada gelir. (...) Kaderin bizi görevlendirdiği dünya gücü olma atılımımız, ta derinlerden gelmektedir; Dünya karşısında şahlanmışız, bilincinde olmaktan acı duyduğumuz yalnızlığımızdandır; imparatorluğun kurulduğu günden beri dünya ekonomisiyle aramızdaki en güçlü bağlar bile bu yalnızlığı giderememiştir. Acı olan, aslında bir özlemin, berababerlik için duyduğumuz açlığın, savaşa yönelik ampirik bir duygu olarak tezahür etmesidir.⁶⁷

İç ve dış çatışmalara maruz kalan Faust ve Adrian aynı sebeplerden dolayı çareyi şeytanda ararlar. Goethe'nin Faust'u hem Tanrı'ya meydan okur hem de onun yarattıklarının gizemini bilmek ister. Mann'ın romanındaki Adrian da müzik dehası olmak için şeytana sığınır. Ortaya çıkış sebepleri farklı olsa da, eserlerdeki şeytan insanın zaaflarından yararlanan ve Tanrı'ya karşı gelen bir düşmandır. Goethe'nin şiirindeki Mefisto, Mann'ın eserinde, dolandırıcılıktan, müzik entelektine, teologdan, işadamına ve canıye kadar kılıktan kılığa giren ve Adrian'ın zihinsel durumunu karıştıran kötü ruhtur: Tanrı'ya yakın ve onun müsaade ettiği sürece insanı baştan çıkarabilen bu iblis, Tanrı ile iddia girmesi sonucu ancak Faust'a yanaşabilmiştir. Mann'ın romanındaki şeytan ise, Adrian'ın zihnine uygun olarak kılıktan kılığa

⁵⁶ Mann, 437.

⁵⁷ John F. Fetzer, *Changing Perceptions of Thomas Mann's Doctor Faustus: Criticism 1947-1992* (Columbia: Camden House, 1996), 89.

⁵⁸ Mann, 697.

⁵⁹ Mann, 446.

⁶⁰ Mann, 490.

⁶¹ Mann, 9.

⁶² Mann, 448.

⁶³ Mann, 479.

⁶⁴ Birol Dok, *Nietzsche'nin Nihilizmi* (İstanbul: Birleşik Yayınları, 2015), 73.

⁶⁵ Theodor Adorno, *Edebiyat Yazıları* (İstanbul: Metis, 2004), 70.

⁶⁶ Mann, 728.

⁶⁷ Mann, 448.

giren⁶⁸ şeytan insanoğlunun bitmek tükenmek bilmez ve savaş gibi yıkıcı etkileri olan hırsını sembolize eder. Üstelik Mann da, Goethe gibi, şeytanın tuzağına düşen bireyin hikâyesinin dini bir amacı olduğunun altını çizer: “o süprüntüden, o lanetten söz eden bir eser, dini bir eserden başka ne olabilir ki!”.⁶⁹

Romanın sonlarına doğru Adrian pişmanlığını kurgusal bestesine yansıtır. “Doktor Faustus’un Ağıdı” ve bestenin sonunda yer alan “Vahiy” kısmındaki Faust’un cehennem yolculuğu Adrian’ın pişmanlığı da yansıtır: “Artık çok geç, Tanrı’dan umudunu kes, karabahtın günbegün yaklaşmakta”.⁷⁰ Sahnenin sonlarına doğru, Adrian eserinin sahnelenmesinden sonra günahını dinleyicilerine itiraf eder: “...ben ta yirmi bir yaşımdan beri iblisle nikâhlıyım; ne olacağını bilerek isteyerek, taammüden, cüretle, kibirle ve küstahlıkla; çünkü bu dünyada şöhret kazanmak istiyordum”.⁷¹ Teoloji eğitiminden vazgeçen ve müziğe yönelen Adrian büyü ve sihir merakıyla şeytana kandığını itiraf eder ve herkesi uyarır:

Öyle bir zamandayız ki, doğru adımlarla, inançla ve sadelikle hiçbir şekilde bir yere varılamıyor. Şeytan’ın yardımı olmaksızın, kazanın altında cehennem ateşi yanmaksızın sanat yapmak imkansız...Birileri bunu aşmak, bir atılım yapmak üzere misafir olarak inlisi davet etmişse eğer, ruhunu günaha teslim etmişse, zamanın günahı kendi sırtına yüklenmiş olur ve lanetlenir. Zira ‘Ayık ve uyanık olun!’.⁷²

Adrian kollarını açar ve biri onu itmiş gibi piyanosunun önündeki sandalyeden düşer. Bu sahne de, Goethe’nin Faust’u gibi İsa’nın göğe yükselişine bir göndergedir. Eserlerin sonunda, Leverkühn ve Faust, insanoğlunun günahlarının affı için kendilerini feda eden kutsal ruhlar olurlar. İnsani değerlerin yok olduğu ve emperyalist kapitalizmin insanları ele geçirdiği Almanya’ında teknoloji ile insan mekanikleşmiş, insani değerlerini kaybetmiş ve iç huzursuzluk sonucu kendine ve topluma yabancılaşmıştır. Leverkühn’ün ahlaki sebepten oluşan hastalığı Almanya’nın hasta dönemini yansıtır. Romanın sonunda, “demans” teşhisi konulan Adrian, kendine bile yabancılaşır. Bu durum Almanya’nın yaşadıkları buhranla özdeşleşir: “Almanya, telaştan kızarmış yanaklarıyla yabansı zaferlerinin doruklarında başı dönmüş sendelemekteydi o sıralar; bağlı kalmaya kararlı olduğu, kanıyla imzaladığı bir anlaşmadan aldığı güçle dünyayı ele geçirmeye hazırlanıyordu”.⁷³

Mann, Hitler faşizmini eleştirirken, Almanya’nın politik ve sosyal çalkantılarını ve demokrasinin ihlalini de arka planda verir. Eserin sonlarına doğru, bu sebeple, Adrian Tanrı’ya tüm Alman halkına merhamet etmesi için dua eder. Eserin derin okumasında, Tanrı’nın insanoğluna seçim hakkı ve şeytana da insana kandırma fırsatı verdiği gözlemlenebilir. Adrian’ın son sözleri bu savı destekler niteliktedir: “Özgürlük, günaha girmek özgürlüğüdür. İnançlılık, onu bize veren Tanrı’ya olan sevgimiz uğruna ondan, yani özgürlükten yararlanmamak demektir”.⁷⁴ Goethe ve Mann’ın eserlerindeki en çarpıcı sahne hiç şüphesiz epifani bölümüdür. Diğer insanlar için bataklığın kurutulmasını sağlayan ve sahip olduğu toprakları halka bağışlayan Faust ve son bestesi ile insanoğlunun mutlak güç karşısındaki durumunu yansıtan Adrian, geride kalanlar için kendilerini feda eden kutsanmış ruhlardır. Bu sebeple, Faust efsanesi, değişen ve dönüşen dönemlere rağmen, her birey için geçerli değerleri okuyucuya hatırlatır.

Sonuç

Okuyucuya farklı bakış açıları sunan ve çeşitli araştırmalara konu olan edebiyat sosyoloji bir toplumun kültürü sayılan edebi metinler sınırlarından kurtulur. Gayesi toplumlara ayna tutmak olan sosyoloji bilimi aracılığı ile edebi analizler yapan araştırmacılar, bir eserin yazıldığı dönemde toplumun inançları, yaşam tarzı, din olgusu, davranış biçimleri, siyasi hareketliliği, kültürü, dili ve sosyal dönüşümleri hakkında somut veriler elde eder. Her eserin belirli bir toplumu yansıtmaktan öte evrensel mesajlar içerdiği de yadsınamaz bir gerçektir. Etkileyiciliğini yüzyıllar geçse de koruyan Goethe’nin “Faust” hikâyesi, örneğin, farklı kültürlerde ve farklı dönemlerde tekrar gün yüzüne çıkmakta ve okuyuculara/izleyicilere aynı duyguları yaşatmaktadır.

⁶⁸ Jeffrey Burton Russell, *Mephistopheles/ Modern Dünyada Şeytan* (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001), 430.

⁶⁹ Mann, 710.

⁷⁰ Mann, 708.

⁷¹ Mann, 719.

⁷² Mann, 723.

⁷³ Mann, 739.

⁷⁴ Mann, 151.

Alman edebiyatının en önemli eseri Goethe'nin *Faust* şiirinin Thomas Mann'ın *Doktor Faustus* romanı ile karşılaştırmalı olarak incelendiği bu çalışmada, Aydınlanma dönemi ve Romantizm akımından Birinci Dünya Savaşına kadar geçen süreçte Almanya'daki toplumsal, tarihsel, sosyal ve politik değişimler incelenmiştir ve bu dönüşümlerin edebiyata nasıl yansıtıldığı gözlemlenmiştir. Tarih boyunca, insanların "gizemli şeylere karşı beslediği duygulardan"⁷⁵ dolayı evren, yaratılış ve mutlak güç ve Tanrı konularının gizemini çözmeyi arzulamışlardır. Ancak, 16. yüzyılda, bilimin ve hümanizmin doğuşu olan Rönesans Dönemi ile gün yüzüne çıkan ve 17. yüzyıl Aydınlanma Çağında tek gerçek kabul edilen insan aklının sınırlı olduğu birçok kez sanat ve dalları aracılığıyla hatırlanmıştır. Bir yüzyıl sonra Romantik akım ile akıl yerini teoloji ve doğa sevgisine bırakmış, ancak 20. yüzyıldaki dünya savaşları, teknolojik gelişmeler, küresel değişimler ve mekanikleşme sonucu, kurguda insanlar doyumsuz, bencil, pasif, ümitsiz ve gayesiz olarak tasvir edilir.

Akıl, bilim ve rasyonel düşüncenin egemen olduğu Aydınlanma Çağı sonrasında Tanrı'nın ve yarattığı doğanın mutlak güç olduğunun hatırlatıldığı Faust efsanesini yeniden yazan Thomas Mann, savaşın yıkıcı etkisi altındaki Alman okuyucuya Goethe'nin 19. yüzyılda verdiği mesajını hatırlatır: "şeytan aciz ve doyumsuz insanoğlunun peşindedir ve mutlak bir güç olan Tanrı'nın izin verdiği kadarına hâkim olur". Bu sebeple, yeniden yazıldığı dönemi yansıtsa da, "Faust" efsanesi, erdem, inanç ve iyiliğin hem bireyin hem de toplumların kurtuluşu olduğunu içeren didaktik epifani sahnesi ile biter.

Extended Abstract

With the rise of literary sociology in the 20th century, the relationship between sociology, the scientific study of societies, and literature provides readers and researchers concrete indicators for the comprehension of literary texts. The beliefs, written or unwritten laws, lifestyle, religious phenomenon, behavioral patterns, political mobility, culture, language and feelings and thoughts of a society towards events have been reflected in literature for centuries. Hence, as sociology deals with the impacts of changes on a society, literature enhances the reflection of those changes on the individuals. In this context, it is possible to interpret the texts within the framework of sociological methods and theories. Although a literary work is accepted to involve the social, politics, historical and collective changes of the period it is written, some literary works are universal and they reflect global issues and messages in literature. Johann Wolfgang von Goethe's *Faust* is an example of the universality of a literary piece which has preserved its popularity and efficiency for centuries. The story has been adapted, rewritten and translated in different cultures and different periods in all forms of art. Derived from the German oral narration, "Faust" story, in the context of intertextuality, is accepted to be a global text in world literature.

In the 20th century, Thomas Mann's novel *Doctor Faustus* (1947) is a modern revival of Goethe's *Faust* (1806-1832), which encompasses the passage from the Enlightenment to Romanticism in German culture and literature. Narrating the story of a scientist who signs a contract with the devil to gain all the knowledge and power in his mortal life, Faust symbolizes all humankind in search and desperation. Although the story depicts how a man is deceived by the devil, Goethe tended both to reflect the impacts of the Enlightenment period in his culture and the corruption of humankind due to the social changes. Adapting the story of Goethe, another notable German author Thomas Mann wrote *Doctor Faustus* as the revival of the forgotten messages to humankind. The story depicts the tragedy of the musician and composer Adrian Leverkühn who agrees to sell his soul to devil to have an immortal name as a musician. Similar to Goethe's Faust, Adrian is defated by his ambition and challenge to God.

Thomas Mann effectively adapted Goethe's tragedy for the 20th century readers in various ways. First, in both stories, the readers witness the internal and external conflicts of a humanbeing, signifying the conflicts in Germany from the 19th century to 20th century. Both anti-heroes suffer from their limited potentials as mortals and long for immortal acts in life. Moreover, the external conflict is due to the First World War in Mann's novel and the changes after the Enlightenment period in Goethe's poem. Secondly, the changes in the German society are in the background of the narratives. In Goethe's text, the clash between teology and science is the leading failure of the hero, and similarly, Adrian suffers from the mentioned dualism in the novel. Finally, both Goethe and Mann underscored the same message that human is limited against the ultimate power of God and is object to the seduction of evil, yet achieve success or

⁷⁵ Mann, 136.

happiness in life through good deeds for all humankind.

Thomas Mann's novel Doctor Faustus, the rewritten form of Goethe's Faust, presents the social, historical, social and political changes in Germany from the Enlightenment period and Romanticism to the First World War while depicting the effects of the transformation of the original source. Throughout history, people have desired to solve the mysteries of the universe, creation, absolute power of God and Nature. However, the limitations of the human mind, which came to light in the 16th century with the Renaissance Period, the birth of science and humanism, and was accepted as the only truth in the 17th century Age of Enlightenment, was reminded many times through art and its branches. A century later, with the Romantic movement, reason was replaced by theology and love of nature, but as a result of world wars, technological developments, global changes and mechanization in the 20th century, people in fiction are depicted as insatiable, selfish, passive, hopeless and aimless. The reader is reminded about the dangers of human ambition in life, leading to challenge to God and the Nature in Mann's novel while recalling Goethe's to the 19th century reader: "the devil is the devil of the helpless and insatiable human being." Hence, humans should be alert and aware of the seductions of evil intentions. Although it reflects the period in which it was rewritten, the "Faust" legend ends with a didactic epiphany scene in which virtue, faith and goodness are the salvation of both individuals and societies.

Çıkar Çatışması Beyanı - Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. - The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri - Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. - The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Kaynakça

- Adorno, Theodor. *Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Metis, 2004.
- Adorno, Theodor ve Max Horkheimer. *Sosyolojik Açılımlar*. Çeviren: M. Sezai Durgun ve Adnan Gümüş. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- Aktulum, Kubilay. *Metinlerarası İlişkiler*. İstanbul: Öteki Yayınları, 1999.
- Althaus, Paul. *The Theology of Martin Luther*. Çeviren: Robert C. Schultz. USA: Fortress Press, 1989.
- Anlı, Ömer Faik. "Çağdaş Dil Felsefesinin ve Erken Alman Romantizminin Anti Temelcilik Anlayışlarının Karşılaştırılması," *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 13, (2012): 165-186.
- Atkins, Stuart. "Motif in Literature: The Faust Theme" in *Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas*. Editör: Cyrus Hamlin, 573-585. New York: Norton, 2001.
- Aydın, Ertuğrul. "Edebiyat Sosyolojisine Bakışta Türk Edebiyatı" *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildirileri* içinde. Gaziantep: Gaziantep Üniversite Yayını, 1999.
- Barnhart, Robert K. *Dictionary of Etymology*. Bronx New York: H. W. Wilson Co. 1988.
- Batıman, Burhanettin. *Goethe Faust İkinci Kısımın Tahlil ve Tefsiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, No: 428, 1949.
- Bayer, Gamze Nur. *Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ile Thomas Mann'ın Buddenbrooks Adlı Romanlarında Aile ve Toplum Eleştirisi*. İstanbul: Salkımsöğüt Yayınları, 2012.
- Brann, Noel. L. *Trithemius and Magical Theology. A Chapter in the Controversy over Occult Studies in Early Modern Europe*. NY: State University of New York, 1999.
- Ebeling, Gerhard. *Luther: An Introduction to His Thought*. Çeviren: Richard A. Wilson. London: Collins, 1970.
- Erkal, E. Mustafa. *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987.
- Fetzer, John F. *Changing Perceptions of Thomas Mann's Doctor Faustus: Criticism 1947-1992*. Columbia: Camden House, 1996.

- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. Çeviren: Cemal Güzel. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Goethe, Johann Wolfgang von. *Faust*. Çeviren: Celal Öner. İstanbul: Oda Yayınları, 2001.
- İçli, Gönül. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
- Jacobs, Jürgen ve Markus Krause. *Der deutsche Bildungsroman, Gattungsgeschichte vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Verlag: Beck Muenchen, 1989.
- Jusdanis, Gregory. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*. Çeviren: Tuncay Birkan. Ankara: Metis Yayınları, 1998.
- Kristeva, Julia. *Desire in Language*. Çeviren: Thomas Gore, Alice Jardine ve Leon S. Roudiez. Columbia: Columbia University Press, 1980.
- Ludwig, Horst. (1977). *Malerei der Gründerzeit*. München: Hirmer, 1977.
- Lukacs, Georg. *Goethe ve Çağı*. Çeviren: Ferit Burak Aydar. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011.
- Luther, Martin. *Selections from His Writings*. Editör: John Dillenberger. Germany: Anchor Books, 1961.
- Mann, Thomas. *Doktor Faustus*. Çeviren: Zehra Kurttekin. İstanbul: Can Yayınları, 2022.
- Mayer, Gerhart. *Der deutsche Bildungsroman*. Verlag: Weimar, 1994.
- Merrill, Francis E. "Sosyolog olarak Balzac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi" *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* içinde, Editör: Köksal Alver, 95-109. İstanbul: İz Yayıncılık. 2022.
- Örnek, Süleyman A. *Nietzsche'de Yaşama Sorunu*. İstanbul: Belge Yayınları, 2012.
- Pınar, Nedret. "1900-1983 Yılları Arasında Türkçe' de Goethe ve Faust Tercümelemleri Üzerinde bir İnceleme." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.
- Rıfat, Mehmet. *XX. yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları I*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Russell, Jeffrey Burton. *Mephistopheles/ Modern Dünyada Şeytan*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001.
- Sağlık, Şaban. "Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi" *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* içinde. Editör: Köksal Alver, 251-285. İstanbul: İz Yayıncılık. 2019.
- Sapiro, Gisele. *Edebiyat Sosyolojisi*. Çeviren: Ertuğrul Cenk Gürçan. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2019.
- Simmel, Georg. *Bireysellik ve Kültür*. Çeviren: Tuncay Birkan. Ankara: Metis Yayıncılık, 2015.
- Soykan, Ömer Naci. *Edebiyat Sosyolojisi: Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Dönence Yayınları, 2009.
- Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. Çeviren: Dost Körpe. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Watt, Ian. *Modern Bireyciliğin Mitleri*. Çeviren: Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Yinger, John Milton. *Religion, Society and Individual*. London: Macmillian, 1954.

